

УДК 94 (477.8) «1944/1953»

ІДЕОЛОГІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ У ПЕДАГОГІЧНИХ УЧИЛИЩАХ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (1944-1953 рр.)

Володимир Старжець

Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33027, м. Рівне, вул. Джека Лондона, 9
e-mail: starzhets92@gmail.com

Процес формування умінь і навичок дітей розпочинається з початкової школи під керівництвом вчителів початкових класів, які виступають у ролі наставників для юних вихованців. У свою чергу рівень фаховості освітян залежить від діяльності педагогічних навчальних закладів. Це питання актуалізується у сучасних умовах, коли проходить реформування української школи, насамперед її початкової ланки. Відтак, глибокого аналізу потребує вивчення державної політики у сфері освіти та з'ясування помилок та упущень у підготовці вчителів початкових класів радянського періоду.

Означена тема частково висвітлювалась науковцями у контексті аналізу соціально-культурної історії України 1944-1953 років. Зокрема, питання розвитку освітньої системи у західноукраїнському регіоні піднімали у своїх працях: О. Любар [14], Н. Сірук [15], Т. Сорочинська [16], І. Сушик [17] та ін.

Аналіз стану наукового вивчення цієї проблеми засвідчує, що питання відновлення середніх педагогічних закладів та особливості процесу підготовки майбутніх вчителів початкових класів у західноукраїнському регіоні у 1944-1953 роках потребує залучення ширшого спектру архівних джерел, суттєвих доопрацювань та висновків. Основою джерельної бази наукової статті стали документи, що зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України) [18], Державних архівах Волинської [1-3], Івано-Франківської [4-6], Львівської [7], Рівненської [8-10] та Тернопільської [11] областей.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі аналізу архівних документів і верифікації праць українських дослідників прослідкувати процес ідеологізації навчально-виховної роботи студентів педагогічних училищ, здійснюваної радянською владою, пояснити його недоліки.

Відновлення системи педагогічної освіти було одним із ключових векторів відбудовчих

планів партійного керівництва по завершенню Другої світової війни. Школам, професійно-технічній і вищій освіті більшовики відводили основну роль у ліквідації неписьменності й ідейному вихованню населення. Надзвичайно важливе місце відводилось вчителям – майбутнім вихованцям молодого покоління, відданих радянській владі громадян, «майбутніх будівників комунізму – радянських людей» [8, арк. 2]. Вчитель розглядався владою як безсловесний виконавець партійних настанов щодо утвердження комуністичного порядку [14, с. 368]. Комплектування ж шкіл кваліфікованими вчителями, у першу чергу, залежало від рівня розвитку педагогічних училищ, які готували майбутніх вчителів початкових класів.

У повоєнний період в УРСР гостро не вистачало педагогічних працівників, особливо початкової школи. В окупаційний період значна частина українського населення опинилась поза школою, високим був відсоток неписьменних і малописьменних людей. Подібна ситуація призводила до потреби значної кількості освітян, які б спеціалізувалися на навчанні основ письма та лічби – вчителів початкової ланки. Гострою була ця проблема для західноукраїнського регіону. Для прикладу, обласний відділ народної освіти Львівської області у довідці про відновлення роботи шкіл і навчальних закладів за 1944/45 н. р. зазначав, що для повного забезпечення шкіл педагогічними кадрами області не вистачає 627 вчителів початкових класів [7, арк. 10зв.]. У Тернопільській області не вистачало 831 вчителя молодших класів [13, с. 226], у Волинській – 631 [13, с. 240]. Щоб вирішити цю проблему влада швидкими темпами почала відновлювати роботу колишніх педагогічних закладів і створювати нові, зокрема збільшувалося число педагогічних училищ [17, с. 120]. Внаслідок цього, західноукраїнські області у післявоєнний період покрились густою мережею середніх навчальних закладів. Так, у Станіславській області розпочали свою роботу – Рогатинське,

Коломийське, Станіславське педучилища. На теренах Рівненщини подібні навчальні заклади відкрилися в Острозі, Костополі, Дубні. У Волинській області підготовкою вчительських кадрів початкової ланки займалися у Луцьку, Володимир-Волинську та Камінь-Каширську. Зауважимо, що нагальна потреба кваліфікованих вчителів початкової школи була притаманна всім регіонам УРСР.

Відновлення середніх педагогічних навчальних закладів відбувалося паралельно із відбудовою загальноосвітньої та вищої школи. Цей процес ускладнювався повоєнними труднощами. Відбудова освітніх установ, що готували майбутніх вчителів початкових шкіл, проходила на фоні руйнувань, спричинених наслідками нацистської окупації та веденням бойових дій на території західноукраїнських областей. Проблеми виявлялися у слабкій матеріально-навчальній і кадровій базі педагогічних навчальних закладів, поганому забезпеченні канцелярським приладдям, підручниками, науковою літературою, меблями, наочністю, а також гуртожитками та незадовільними матеріально-побутовими умовами студентів і викладачів.

Радянський уряд поряд із заходами з налагодження функціонування педагогічних установ, пріоритетну роль відводив контролю за рівнем ідейної свідомості майбутніх вчителів початкової школи. У цей період освітня, культурна політика держави підпорядковувалася завданню будь-якими засобами побороти західноукраїнський національно-визвольний рух. У таких умовах освітня політика набула яскраво вираженого ідеологізованого характеру.

Постанова Ради Народних Комісарів УРСР від 28 вересня 1945 р. затвердила статут педагогічних училищ, яким визначалося, що «Педагогічне училище є державний середній педагогічний навчальний заклад, який утримується на кошти держави і перебуває у віданні Народного Комісаріату Освіти УРСР» [11, арк. 43]. Другий пункт статуту деталізував мету діяльності цих навчальних закладів – «Педагогічне училище має своїм завданням підготувати відданого Радянській Батьківщині, освіченого, культурного вчителя початкової школи, який добре володіє педагогічними вміннями і навичками» [11, арк. 43]. Таким чином ідеологічна складова у підготовці спеціалістів початкової школи займала більш ніж рівноцінне місце поряд з фаховою компетентністю.

У характеристиці вчительства західної України нерідко звучало: «за діловими і полі-

тичними якостями велика частина вчителів у цих областях не відповідала тим вимогам, які ставили партія та уряд до радянського педагога. Вчителі, уродженці західних областей України, слабо володіли радянською методикою викладання» [12, с. 106]. Тому республіканський уряд проводив реорганізацію освітньої галузі з метою уніфікації навчально-виховного процесу у відповідності з діючою системою освіти у СРСР. Навчання наповнювалося матеріалістичною та марксистською концепцією з яскраво вираженим ідеологічним підтекстом.

Враховуючи те, що випускники педагогічних училищ направлялися у школи для навчання дітей початкових класів, саме від них залежало виховання молодого покоління, під їхнім керівництвом відбувалось становлення особистості та формувалися основи ідеологічного світогляду учнів. Недаремно в урядовому документі: «П'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства на 1946-1950 рр. та завдання шкіл», підкреслювалось, що «учитель є першим носієм і сіячем нашої ідеології серед найширших мас трудящих. Учитель є пропагандистом і агітатором наших ідей» [10, арк. 25-26]. З огляду на це, надзвичайно важливим було виявити, наскільки правильно майбутній вчитель розуміє політику більшовицької партії, як відгукується та яку бере участь у заходах влади щодо ідейного виховання підростаючого покоління [3, арк. 57]. Першочерговим завданням для кожного радянського вчителя було глибоке засвоєння матеріалістичної концепції та рішуча боротьба з проявами ворожої ідеології. Постійна та цілеспрямована ідеологічна обробка майбутніх освітян мала сприяти формуванню радянської людини з відповідним світоглядним мисленням і комуністичними переконаннями [16, с. 177].

Таким чином, успішне виконання ідеологічних настанов партії й уряду залежало від рівня підготовки педагогічних кадрів, їх освіченості та ідейності. Адже вчителю початкових класів, як першому наставнику і вихователю молодого радянського покоління, «доручено найголовніше – виховувати підростаюче покоління, яке здатне остаточно встановити комуністичне суспільство» [8, арк. 1-2]. Типовими та промовистими були слова директора Коломийського педагогічного училища: «Початкова школа закладає той фундамент, на основі якого ми з цієї дитини будемо готувати майбутнього будівника комуністичного суспільства» [6, арк. 94]. Зміст навчання полягав не лише у тому, щоб озброїти слухачів глибокими

та ґрунтовними знаннями, але й виховати з них майстерних пропагандистів комуністичного укладу життя, безмежно відданих радянському уряду та партії.

У радянській освітній системі виховна робота ніколи не розглядалась у відриві від політичної. Типовим були формулювання «політико-виховна» або «ідеологічно-виховна» робота. Зокрема, першочерговим завданням і метою ідеологічно-виховної та позаурочної роботи педагогічних училищ було: прищеплювати слухачам поняття та переваги соціалістичного ладу над капіталістичним; показувати всі обмеження капіталістичної науки і техніки, пишатися розвитком вітчизни; демонструвати прогрес науки і техніки, яка перебуває на службі трудящих; виховувати у душі радянського патріотизму, в душі віри у велику справу комунізму [5, арк. 20].

Безпосереднє керівництво педагогічних училищ на місцях активно впроваджувало партійні настанови у життя. Дирекція Коломийського педучилища у своєму звіті за 1949/1950 н. р. писала, що керуючись рішеннями партії з ідеологічних питань колектив училища «загострив боротьбу проти фашистської бандерівщини і буржуазного націоналізму, проти безрідного космополітизму, схиляння перед західноєвропейською культурою і різного роду імперіалістичних пережитків у суспільстві» [4, арк. 4]. Відповідно, навчально-виховний процес спрямовувався на виховання учнів і студентів у душі радянського патріотизму, гордості за вітчизняну науку та вчених, «почутті братерства і любові до великого російського народу і всіх народів СРСР та більшовицького інтернаціоналізму» [4, арк. 4]. Такими діями у вихованців формували «беззавітну вірність» комуністичній партії та її керівництву і ненависть до ворогів народу, насамперед «українських буржуазних націоналістів».

Роботою з «правильного» виховання студентів займались у першу чергу курсові керівники, основним завданням яких було ідейно-політичне виховання слухачів та боротьба за високу успішність і глибокі знання. Особливо із студентами проводилась позакласна робота – читання газет, слухання доповідей, гурткові заняття, самостійне опрацювання літератури. За офіційним формулюванням робота скеровувалась проти «безідейності, безпринципності, формалізму, космополітизму й низькопоклонства перед гнилим Заходом». На практиці вона швидко перетворилась на кампанію насаджування російського шовінізму в його радянській інтерпретації [15, с. 118].

Серед політичного виховання студентів, окрім вивчення ідеологічно «правильної» літератури, надзвичайно поширеним було залучення їх до участі у виборах, мітингах, процесах колективізації, читанні лекцій у колгоспах і на підприємствах. Часто комсомольський актив та адміністрація навчальних закладів скликали зібрання, на яких активісти виступали з критикою окремих студентів, наслідком чого було їх виключення.

В умовах тиску та всеосяжності радянської ідеології значна частина молоді залучалась до соціалістичного будівництва. Частина з них була цілковито переконана, що радянська влада справді діє в їхніх інтересах, адже дає їм освіту та можливість працювати. Одна з випускниць Костопільського педучилища у статті «На широку дорогу життя», опублікованій у газеті «Червоний прапор» за 5 липня 1947 р. писала: «Велике сердечне спасибі тов. Сталіну, партії більшовиків і радянській владі. Як гордо звучать слова: «народний учитель»! Буду трудитися від щирого серця, віддам всі сили справі виховання майбутнього будівника комуністичного суспільства» [9, арк. 37].

Водночас, була й інша група молоді, яка відкрито чи приховано чинила опір більшовикам. У школах серед вчительського колективу та безпосередньо у педучилищах радянські силові структури викривали підпільні націоналістичні організації, арештовували окремих осіб, яких звинувачували у зв'язках з ОУН чи УПА. Зауважимо, що основна частина західноукраїнської молоді у тих складних умовах обирала тактику пристосування, намагалась реалізувати себе у житті, не маючи глибоких ідейних переконань. Їхня прихильність до радянської влади часто носила лише демонстративний характер.

Інтенсивність і старання в «ідеологічній обробці» студентів педагогічних училищ можна прослідкувати на прикладі педагогічного училища міста Рогатин (Станіславська обл.) за 1947/1948 навчальний рік. Для піднесення ідейно-політичного рівня слухачів цього навчального закладу раз на тиждень, до початку занять, проводились політінформації, у вівторок на всіх курсах вивчались біографії комуністичних вождів. У кінці року була проведена підсумкова конференція з вивчення біографій Леніна та Сталіна, на якій «особливо було підкреслено роль Сталіна у визволенні земель західної України від чужоземного панування», а секретар райкому КП(б)У зачитав доповідь про «боротьбу українського народу з німецько-українськими націоналістами» [5, арк. 21].

Крім того, впродовж року було прочитано 26 доповідей і лекцій з відповідним ідейно-змістовим навантаженням, для прикладу: «Історія України – складова частина історії нашої Батьківщини СРСР», «Російський народ – видатна нація і видатна сила радянського народу» [5, арк. 21]. До того ж відбувалися комсомольські зібрання, численні мітинги, суботники, читання відкритих листів-звернень керівників партії, культпоходи у кіно, екскурсії, гурткова робота, підготовка стінгазет тощо. Можемо підсумувати, що радянська система використовувала широкий спектр засобів впливу на викладачів і студентів педагогічних навчальних закладів.

Незважаючи на затрачені владою ресурси та зусилля, у частини слухачів, на думку керівництва, з ідейними переконаннями не складалося. Дирекція Луцького педучилища повідомляла про незначну кількість комсомольців серед своїх студентів. Причина цього пояснювалась «нездоровими проявами» серед студентів, тим що окремі з них були пов'язані із націоналістичним підпіллям. Цю проблему було вирішено через повну персональну перевірку студентів працівниками НКДБ, які виявляли всіх, хто навіть дотично був пов'язаний з ОУН: «При допомозі органів НКДБ такі студенти негайно виключались з училища, як тільки було встановлено про такі зв'язки» [1, арк. 4]. Подальша доля «викритих» студентів цілковито замовчувалась. У тому ж таки Луцькому педучилищі у 1947 р. міністерська перевірка виявила великі недоліки у виховній роботі, зокрема те, що окремі студенти відвідували церкву, не зрікалися своїх релігійних переконань, а керівники груп не планували антирелігійних занять, недостатньо займалися вивченням постанов партії з питань посилення ідеологічної роботи серед студентів [2, арк. 28]. У висновку перевірки критикувалося керівництво, викладачі училища за слабку ідеологічно-виховну роботу зі студентами. У підсумку зазначалося: «У педучилищі не створений актив студентів, на який дирекція і парт-організація могла б покластися при вирішенні завдань навчально-виховного характеру» [2, арк. 29].

Перевірка у Камінь-Каширському педагогічному училищі встановила, що виховна робота поставлена незадовільно, немає ідейної пильності серед слухачів педучилища, є колишні «бандити, діти попів, куркулів». У минулому році на будинку педучилища був вивішений націоналістичний прапор і гасла. Також окремі студенти, виступаючи проти хлібопоставок,

говорили: «Совети останній хліб вивозять. За Польщі було краще». Крім того, студенти не хотіли вивчати російську літературу, відвідували церкву, а окремі навіть «в гуртожитку Богу молилися» [2, арк. 110].

На подібні дії влада реагувала миттєво, організовуючи публічні викривальні кампанії. В урядових постановках, розісланих секретних наказах для обласного керівництва, висувалася основна вимога: «рішуче посилити боротьбу з низьким рівнем ідейності у навчанні». У постанові Ради Міністрів УРСР «Про підготовку педагогічних кадрів у педагогічних навчальних закладах західних, Ізмаїльської, Чернівецької та Закарпатської областей» за 1950 рік західноукраїнське керівництво критикували за те, що викладання у деяких педучилищах проводилося у відриві від практики соціалістичного будівництва та не пов'язувалося із завданнями ідейно-політичного виховання студентів. Постанова наказувала зробити політико-виховну роботу серед слухачів педучилищ наступальною, цілеспрямованою, виходячи із завдань підготовки вчителів радянської школи [18, арк. 152].

Безпосередній ідеологічний контроль за роботою викладачів здійснювали директор і завуч. В училищах кожен відвіданий ними урок записувався у спеціальний зошит, зауваження та поради доносились до відома викладачів, а ті особисто підписувалися, що зобов'язані їх виконати [9, арк. 26]. Республіканський контроль полягав у відрядженні в освітні заклади західноукраїнських областей перевіряючих та інспекторів міністерства освіти. До того ж відділ шкіл ЦК КП(б)У зобов'язував педагогічні, вчительські інститути та педагогічні училища подавати щорічні звіти. У цих звітах обов'язково мала бути наступна інформація: вичерпна характеристика навчально-виховної роботи, матеріально-побутові умови студентів і викладачів, кадрове забезпечення, національний і партійний склад викладачів і студентів, навчально-матеріальна база закладів, якість викладання та характеристика знань студентів, проведена політико-виховна робота [1, арк. 8-9].

Таким чином, заходи радянської влади, спрямовані на розвиток педагогічної освіти західноукраїнського краю впродовж 1944-1953 рр., з одного боку, мали позитивні результати, зокрема відновлення мережі педагогічних училищ, забезпеченні регіону кваліфікованими кадрами початкової школи. Водночас, спостерігалися й негативні тенденції, як-то: всеосяжна ідеологізація навчально-

виховного процесу, систематичний контроль з боку радянських партійних структур за контингентом студентів і роботою педучилищ, приниження національної культури, насадження українцям комуністичного світогляду.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Держархів Волинської області (далі – ДАВО). Ф.П-1. Оп.3. Спр.706.
2. ДАВО. Ф.П-1. Оп.3. Спр.1132.
3. ДАВО. Ф.Р-402. Оп.2. Спр.11.
4. Держархів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). Ф.П-1. Оп.1. Спр.1213.
5. ДАІФО. Ф.Р-3. Оп.2. Спр.94.
6. ДАІФО. Ф.Р-3. Оп.2. Спр.129.
7. Держархів Львівської області. Ф.П-3. Оп.1. Спр.322.
8. Держархів Рівненської області (далі – ДАРО). Ф.Р-2. Оп.3. Спр.28.
9. ДАРО. Ф.Р-2. Оп.4. Спр.88.
10. ДАРО. Ф.Р-2. Оп.4. Спр.92.
11. Держархів Тернопільської області. Ф.Р-18. Оп.1.

Спр.1.

12. Зубань О.К. Боротьба комуністичної партії України за розвиток народної освіти та підготовку кадрів для народного господарства (1945-1952). Львів, 1967. 232 с.

13. Культурне життя в Україні. Західні землі: документи і матеріали. Т. 1: 1939-1953 / упоряд. Т. Галайчак та ін. Київ, 1995. 749 с.

14. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української школи і педагогіки: навчальний посібник. Київ, 2003. 449 с., іл.

15. Сірук Н.М. Ідеологічний нагляд за культурною сферою України (друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ ст.) // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. 2014. Вип. 20. С. 117-121.

16. Сорочинська Т.А. Реформування системи педагогічної освіти Рівненщини в контексті суспільно-політичних змін (1939-1958 рр.) // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2014. Вип. 3. С. 176-180.

17. Сушик І.В. Діяльність вищих та середніх спеціальних навчальних закладів Волині у повоєнний період // Інтелекція і влада. 2011. Вип. 23. С. 116-125.

18. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф.166. Оп.15. Спр.764.

Старжець Володимир *Ідеологізація навчально-виховного процесу у педагогічних училищах Західної України (1944-1953 рр.)*

У науковій статті показано процес ідеологізації навчально-виховної роботи у педагогічних училищах західноукраїнського регіону у післявоєнний період. На основі залучення широкого архівного матеріалу та сучасної історіографії визначено основні заходи та методи, які проводила радянська влада для формування у педагогів матеріалістичного та комуністичного світогляду. Обґрунтовано, що радянська влада відводила важливу роль політичному й ідеологічному чиннику у підготовці майбутніх вчителів початкових класів.

Ключові слова: освіта, педагогічне училище, навчально-виховний процес, ідеологія, радянська влада, західні області УРСР, післявоєнний період

Старжець Владимир *Идеологизация учебно-воспитательного процесса в педагогических училищах Западной Украины (1944-1953 гг.)*

В научной статье показан процесс идеологизации учебно-воспитательной работы в педагогических училищах западноукраинского региона в послевоенный период. На основе привлечения широкого архивного материала и современной историографии определены основные мероприятия и методы, которые проводила советская власть для формирования у педагогов материалистического и коммунистического мировоззрения. Обосновано, что советская власть отводила важную роль политическому и идеологическому факторам в подготовке будущих учителей начальных классов.

Ключевые слова: образование, педагогическое училище, учебно-воспитательный процесс, идеология, советская власть, западные области УССР, послевоенный период

Starzhets Volodymyr *The ideologization of the educational process in the pedagogical colleges of Western Ukraine (1944-1953)*

In the scientific article is shown the process of ideologization of educational work in pedagogical colleges of the Western Ukrainian region in the post war period. Based on the use of extensive archival material and contemporary historiography, the main measures and methods used by the Soviet authorities to formulate materialist and communist worldviews among the teachers were identified. It is substantiated that the Soviet authorities assigned an important role to the political and ideological factor in the preparation of future teachers of primary colleges.

The purpose of the paper is to follow the process of ideologizing the educational work of students of pedagogical colleges, carried out by the Soviet authorities, to explain its shortcomings on the basis of the analysis of archival documents and the verification of the works of Ukrainian researchers.

During the period under study, the Soviet party structures constantly controlled the contingent of students and the work of pedagogical colleges. There was a humiliation of national culture and the establishment of a communist world outlook among the population.

Keywords: education, pedagogical college, educational process, ideology, Soviet power, western regions of the Ukrainian SSR, post-war period